

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МЕЛЬНИК ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

УДК 323.39:94(477)”18”

Ідеї національної еліти в історії української політичної думки другої половини ХІХ ст.

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ-2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор Салтовський Олександр Іванович, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор Картунов Олексій Васильович, Університет економіки та права “КРОК”, завідувач кафедри міжнародної інформації;

кандидат філософських наук Розумний Максим Миколайович, Національний інститут стратегічних досліджень, завідувач відділу стратегічних комунікацій.

Захист відбудеться 15 жовтня 2007 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.41 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці імені М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий 13 вересня 2007 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Постригань Г.Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Становлення Української держави безпосередньо пов'язано з необхідністю вирішення проблеми забезпечення професійного, компетентного державного управління та результативного здійснення влади. Одним із найважливіших чинників ефективного функціонування державної влади є відповідальна національна еліта.

В Україні впродовж більшості періодів історії національна еліта була відсутня, оскільки протягом багатьох століть зраджувала інтереси своєї нації на користь реалізації вузькоогоїстичних цілей власного збагачення. Ті ж представники українського народу, які мали повне й незаперечне право називатися національною елітою, не мали жодних можливостей впливати на управління державою. Поняття “національної” не існувало для політичної еліти аж до здобуття Україною незалежності, тому процес становлення сучасної політичної еліти є надзвичайно складним і болісним.

Явища, що спостерігаються нині в Україні, — націоналізм, унітаризм, партикуляризм та, як наслідок, нав'язування волі шляхом різного роду аморальних маніпуляцій одних громадян та класів іншим, зростаюча зневага до політиків та парламенту – несуть в собі загрозу розбалансування державного механізму, деструкції суспільства.

В сучасності виявляються проблеми, закорінені в національній історії, спроби осмислити які здійснювалися нашими попередниками. Особливо важливим є період національного відродження, коли закладались основні парадигми теоретичного обґрунтування особливостей політичних процесів в Україні. Звернення до історії необхідне як для виховання почуття національного патріотизму, так і для розв'язання окремих проблем формування національної еліти, які сьогодні є досить актуальними.

У вітчизняній політичній думці питанням ролі та умов формування національної еліти в творчості українських теоретиків другої половини XIX століття приділено недостатньо уваги. Вивчення спадщини мислителів цього історичного проміжку часу було зорієнтоване в основному на концепції української державності, проте, деякі науковці звертали увагу і на бачення цими теоретиками проблем національної еліти. Однак, ідеї національної еліти в історії політичної думки України другої половини XIX століття не стали самостійним предметом наукового дослідження. Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Наукові проблеми державотворення України” та відповідної науково-дослідної теми філософського факультету 01БФ041-1 “Філософська та політологічна освіта в Україні на перетині тисячоліть”.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розкриття змісту ідей про національну еліту у теоретико-політичній спадщині вітчизняних класиків другої половини XIX століття, виявлення взаємозв'язку між їхнім ставленням до еліти та прийняттям ідеалу української самостійної держави.

Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких задач:

- з'ясувати становлення і розвиток ідей національної еліти в історії політичної думки України в другій половині XIX століття та їх особливості;
- проаналізувати еволюцію ідеї безелітності нації в політичних поглядах вітчизняних мислителів другої половини XIX століття;
- розкрити зміст та особливості ідеї національної еліти в поглядах українських мислителів другої половини XIX століття;
- виявити спадкоємність ідей національної еліти в історії української політичної думки другої половини XIX століття;
- прослідкувати зв'язок між визнанням необхідності побудови української держави та формування національної еліти.
- визначити критерії формування національної еліти у політичних поглядах теоретиків другої половини XIX ст.

Об'єктом дисертаційного дослідження є історія української політичної думки другої половини XIX століття.

Предметом дисертаційного дослідження є ідеї національної еліти в історії політичної думки України в другій половині XIX століття.

Методи дослідження. Дисертаційну роботу виконано на засадах комплексного підходу до застосування методів дослідження. Зокрема, було використано такі основні методи: системний, що дав можливість розглянути розвиток ідей національної еліти в історії вітчизняної політичної думки другої половини XIX століття як цілісний діалектичний процес, в якому проблема змісту та критеріїв формування національної еліти виступала наскрізною; антропологічний метод, який дозволив виявити вплив чинників особистого життя мислителів другої половини XIX ст. на конкретний зміст, що вкладався ними в ідеї національної еліти; історико-порівняльний метод дав можливість зіставити ідею безелітності української нації як перспективної основи для подальшого її розвитку та ідею необхідності формування національної еліти як передумови державності; контент-аналіз дозволив адекватно розуміти конкретно-історичний зміст ідей національної еліти, що розроблялась окремими теоретиками.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше системно досліджено становлення ідей національної еліти в історії української політичної думки другої половини XIX століття.

У дисертаційній роботі обґрунтовано ряд положень, які відзначаються науковою новизною і виносяться на захист:

1. Набуло подальшого розвитку положення про те, що в другій половині XIX століття у вітчизняній політичній думці у поглядах на роль і місце національної еліти у суспільному розвитку сформувалися два яскраво виражені підходи – егалітаристський та елітистський. Мислителі егалітаристського напрямку, такі, як М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, М. Драгоманов, В. Антонович, С. Подолинський, М. Павлик, а також П. Куліш та І. Франко (в ранні періоди їхньої творчості) применшуючи роль національної еліти як суб'єкта історії, наділяли її лише функцією служіння народним масам, а то й зовсім заперечували її необхідність. Представники елітистського напрямку – Т. Шевченко, Г. Андрузький, Т. Зіньківський, П. Куліш та І. Франко (у пізні періоди творчості двох останніх) – обґрунтовували необхідність формування національної еліти, як запоруки української держави.
2. Введено в науковий обіг нові аргументи, які підтверджують, що ідея безелітності української нації, як основа її перспективного розвитку, була провідним мотивом в українській політичній думці другої половини XIX ст. На переконання М. Костомарова, М. Гулака, В. Білозерського, П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича, С. Подолинського, М. Павлика та І. Франка, відсутність "пана" впливає з особливостей національного характеру українців та їхніх політичних традицій. Україна повинна реалізувати політичний ідеал "народоправства" як протилежність традиційній державі і, виборюючи власну свободу, звільнити слов'янські народи від будь-якої системи організації влади, що зберігає можливість гноблення людини людиною. У цьому на їхню думку полягає історична місія українського народу.
3. Виявлено нові аспекти в розуміння мислителями егалітаристського напрямку ролі національної інтелігенції. Обґрунтовано, що М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, М. Драгоманов, В. Антонович, С. Подолинський, М. Павлик, І. Франко, оцінюючи роль інтелігенції в житті нації, вважали за необхідне керуватися критеріями суспільної корисності, наближеності до потреб простого народу та захисту його інтересів. Основне призначення інтелігенції – формування національної свідомості мас, розвиток їхньої національно-етнічної самоідентифікації. Ті ж народи, в яких освічена верства суспільства переродилась у панство, приречені бути підневільною нацією. На думку вищеназваних мислителів інтелігенція повинна виконувати просвітницьку функцію в суспільному середовищі, бути провідником на шляху, яким рухається світова спільнота. Проте, виконуючи таку роль, вона повинна залишити народу право творити його історію.
4. Поглиблено аналіз взаємозв'язку між орієнтацією на створення національної держави та розуміння необхідності формування національної еліти. Доведено, що Г. Андрузький, Т. Шевченко, П. Куліш, Т. Зіньківський, І. Франко, М. Міхновський вважали, що вирішальним чинником державотворення залишається позиція національної еліти, за умови усвідомлення її

представниками свого призначення. Однак, на думку мислителів, лише самих переконань у приналежності до провідних верств суспільства недостатньо, визначальним чинником належності до еліти повинна стати культурна та соціально-політична діяльність.

5. Уточнені характеристики національної еліти, які виділяли мислителі елітистського напрямку. Для них тогочасна національна еліта – це непривілейована меншість суспільства, яка наділена особливими психологічними і соціальними якостями. Основні бажані риси національної еліти – це освіченість, знання історії України, чесність, патріотизм, справедливість (Т. Шевченко); готовність до служіння своєму народу, всебічна обізнаність (Г. Андрузький); здатність до самопожертви в ім'я загального блага, аристократизм, відданість Батьківщині (П. Куліш); любов до народу (Т. Зіньківський); мужність, вміння підкорити особисті інтереси інтересам суспільним, спроможність зрозуміти і висловити інтереси народних мас (І. Франко); національна самосвідомість (М. Міхновський); здатність організувати й вести маси.

6. Вперше окреслені критерії формування національної еліти у політичних поглядах мислителів другої половини XIX ст.. Так, за Г. Андрузьким вона повинна створюватися з “істинно корисних” представників усіх станів. Т. Шевченко доводив, що національну еліту мають поповнювати особи вольові, сильні духом, котрі будуть відстоювати інтереси нації та служити в ім'я Вітчизни. Для П. Куліша аби належати до “доброї інтелігенції” потрібно вирізнятися не лише особистісними якостями, а й бути економічно забезпеченим. Найбільші шанси стати провідниками українського народу має дрібне та середнє поміщицтво, яке є освіченим та в економічному та соціальному плані забезпеченим і не втратило зв'язку з національним ґрунтом. Представники еліти, на думку Т. Зіньківського, повинні бути складовою частиною нації, оскільки, “ненаціональна інтелігенція” не може працювати на благо українського народу, сповідуючи інші культурні цінності. Ідеалом національної еліти свого часу І. Франко вважав творчу особистість, озброєну науковими знаннями, яка вміє поєднувати науку з працею. На його переконання національна еліта не повинна вирізнятися своїм окремим становищем у суспільстві, а бути “як невідлучна частина народу”.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони розширюють і поглиблюють наукові знання про особливості становлення та розвитку ідей національної еліти українських теоретиків політики у другій половині XIX століття. Висновки та положення дисертації можуть бути використані для подальшого наукового аналізу проблеми національної еліти, послужити методологічним джерелом вирішення актуальних політичних проблем, пов'язаних із забезпеченням професійного державного управління. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при підготовці курсів з політології, історії політичних учень, історії України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації були викладені автором і обговорювалися на методологічному семінарі кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доповідалися на міжнародних та республіканських наукових конференціях (міжнародна наукова конференція “Людина – світ – культура. Актуальні проблеми політологічних і релігієзнавчих досліджень” (до 170-річчя філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка), (Київ, 20-21 квітня 2004 р.); міжнародна науково-практична конференція “Стан і перспективи розвитку освіти в умовах євроінтеграції” (Біла Церква, 3-4 червня 2005р.); міжнародна наукова конференція “Дні науки філософського факультету-2005”, (Київ, 26-27 квітня 2005р.); міжнародна науково-практична конференція “Дні науки філософського факультету-2006” (Київ, 12-13 квітня 2006 р.); V державна науково-практична конференція “Аграрна наука – виробництву”, (Біла Церква, 23-25 листопада 2006 р.).

Публікації. Результати дослідження опубліковані в 5 статтях у фахових наукових виданнях, а також у 5 тезах наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 188 сторінки, з них 13 сторінок – перелік використаної літератури, до якого входить 181 джерело.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність досліджуваної проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дисертації, її наукова новизна, теоретичне і практичне значення, наводяться дані про характер апробації роботи, вмотивовано її структуру.

Перший розділ – “Теоретичні засади дослідження політичних еліт” присвячений огляду літератури з теми дослідження, у ньому також аналізується поняття “ідеї національної еліти”.

У розвитку історіографії проблеми дисертаційної роботи можна виділити кілька етапів:

1. Кінець XIX століття – початок XX століття (до 1920 р.)
2. Початок XX століття – кінець XX століття (1920 – 1990 р.)
3. Кінець XX століття – початок XXI століття (1990 – до сьогодні).

Перший етап генези історіографії. Перші спроби наукового аналізу особливостей ідей національної еліти у теоретиків вітчизняної політичної думки другої половини XIX століття зустрічаємо в працях мислителів, період діяльності яких за хронологією входить в коло досліджень дисертаційної роботи. До таких робіт передусім слід віднести праці М. Драгоманова, І. Франка та Т. Зіньківського. Їхні тогочасні роботи виконують подвійну функцію: по-перше, вони є джерелом для вивчення питання національної еліти, а по-друге, – це перші напрацювання в історіографії ідеї національної еліти в історії політичної думки України другої половини XIX століття.

Продовжували дослідження української політичної думки другої половини XIX ст. такі видатні мислителі, як М. Грушевський, Д. Донцов, Д. Дорошенко, П. Зайцев, О. Єфіменко, В. Липинський, Ю. Охрімович. Їхні праці містять аналітичні характеристики течій української політичної думки, оцінки поглядів попередників, їхнього впливу на національно-політичні процеси.

Другий етап генези історіографії. У перші роки існування Радянської України було здійснено значну роботу зі збирання та систематизації документів українського революційного руху другої половини XIX століття. При цьому для наукового аналізу в основному бралися праці тих мислителів політичної думки України, ідеї яких можна було інтерпретувати як “паростки” соціалістичного напрямку української політичної думки.

Окремі аспекти розуміння вітчизняними інтелектуалами середини XIX століття ідеї національної еліти висвітлені такими науковцями радянської доби, як Я. Довбищенко, М. Возняк, С. Єфремов, О. Гермайзе.

Зі встановленням репресивного сталінського режиму в українській історіографії запанував погляд на більшість українських мислителів другої половини XIX століття (і не лише цього історичного періоду) як носіїв “українського буржуазного націоналізму”. Багато робіт визначних мислителів досліджуваного історичного проміжку часу було розміщено в спецфондах, доступ до яких був обмеженим. Вивчалися лише окремі твори І. Франка, С. Подолинського, яких подавали як мислителів революційно-демократичного спрямування, ідейно близьких до марксизму.

Проте в науці не буває безрезультатних досліджень. Велика кількість робіт, виданих за радянських часів, з критики теорії та практики “українського буржуазного націоналізму” нагромадила в собі певний фактичний матеріал, хоча й інтерпретований у дусі пануючої на той час ідеології.

У радянський період побачили світ праці багатьох науковців: В. Дмитриченка, П. Зайончковського, Д. Заславського, Р. Іванової, Г. Марахова, П. Манзенка, А. Пашука, Г. Сергієнка, В. Сокурєнка та інших, в яких розкриваються політичні погляди мислителів другої половини XIX ст.

Величезний внесок у розвиток досліджень української політичної думки зробили українознавці, дослідження яких були здійснені на Заході. Займаючись розробкою питань політичного життя українців, науковці піддавали аналізу політичну спадщину учасників Кирило-Мефодіївського товариства та В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Франка. Цінність праць, що написані поза територією Радянського Союзу, полягає в тому, що на них не накладено відбиток пануючої на той час в Радянському Союзі ідеології, хоча й вони не позбавлені певної упередженості, а іноді й політично-ідеологічної заангажованості.

Окремі аспекти ідей національної еліти розроблялися такими представниками української еміграції, як В. Барка, Г. Грабович, Є. Маланюк, В. Міяковський, С. Козак, Л. Луців, М. Лозинський, І. Лисяк-Рудницький, Я. Оршан, А. Стебельська, О. Субтельний та ін. Третій етап генези історіографії. Процеси становлення незалежності України, які розпочалися з кінця 80-х – початку 90-х років, дали змогу критично переосмислити радянське трактування ідей національної еліти другої половини XIX століття.

Для розкриття теми дисертації велике значення мають ґрунтовні дослідження окремих напрямів, проблем, ідей представників української політичної думки другої половини XIX ст., що зроблені такими вченими, як М. Андрусик, С. Гелей, П. Гончарук, В. Довгич, М. Жулинський, О. Картунов, А. Круглашов, В. Короткий, Я. Козачок, М. Розумний, В. Ульяновський, Є. Нахлік, І. Огородник, С. Сохань, Б. Червак та багатьма іншими.

При вивченні ідей національної еліти у вітчизняній політичній думці другої половини XIX ст. авторка спиралася на здобутки тих науковців, які, досліджуючи ідеї української державності, звертали увагу і на погляди цих теоретиків щодо проблеми національної еліти. Серед таких досліджень необхідно виділити роботи М. Кармазіної, В. Потульніцького, Ю. Левенця, О. Салтовського, навчальні посібники та підручники підготовлені авторськими колективами під керівництвом О. Семківа й Ф. Кирилюка та ін.

Окремі аспекти ідей національної еліти досліджуваного історичного проміжку часу висвітлюються у дисертаціях, поданих на здобуття наукових ступенів кандидата чи доктора політичних наук. Це, зокрема, кандидатські дисертації: Д. Славича “Проблема підстав і принципів оптимальної організації державної влади в теоретико-політичній концепції Івана Франка”, О. Кухарчук “Концепція державності в українській суспільно-політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.)”; дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук: М. Кармазіної “Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX - початок XX ст.)”, А. Коцура “Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX сторіч”, Ю. Левенця “Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки (друга половина XIX – початок XX століття)”, А. Круглашова “Політичні ідеї Михайла Драгоманова”, О. Салтовського “Ідея державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до поч. XX ст.)”.

Водночас слід зазначити, що ці роботи не ставлять питання змісту ідеї національної еліти у вітчизняній політичній думці другої половини XIX століття предметом спеціального дослідження, а лише висвітлюють деякі аспекти ідей національної еліти мислителів другої половини XIX століття, що дає автору можливість провести власне самостійне дослідження з обраної теми.

У роботі зазначається, що під ідеями національної еліти слід розуміти погляди мислителів досліджуваного історичного періоду, що дають відповідь на питання, якою має бути провідна верства українського суспільства, які завдання стоять перед нею та шляхи її формування. Також під “ідеями” розуміють погляди на чинники, які привели М. Костомарова, М. Гулака, В. Антоновича, П. Куліша (в ранній творчості) М. Драгоманова та І. Франка (в ранніх творах) до ідеї безелітності української нації як історичного факту та умови подальшого її розвитку, а також до розуміння того, яким буде суспільний устрій в умовах безкласового суспільства.

Водночас наголошується, що у другій половині XIX століття у вітчизняній політичній думці термін “еліта” ще не вживався. Натомість використовувалися поняття “панство”, “начальство”, згодом з’явився термін “інтелігенція”.

У розділі також розкривається методологічна база та отримані з її допомогою наукові результати. Об’єкт, предмет та завдання дисертаційної роботи зумовили використання таких методів дослідження, як історико-порівняльний, антропологічний, системний та контент-аналіз.

У другому розділі “Ідея безелітності української нації як провідний мотив вітчизняної політичної думки другої половини XIX століття” акцентується увага на появі, еволюції та особливостях ідеї безелітності української нації у політичних поглядах мислителів другої половини XIX ст. у процесі українського національного відродження.

У другій половині XIX століття склалися умови, що сприяли викристалізації національної політичної думки, об'єднанню провідної інтелігенції, тобто настав етап якісної зміни процесу українського національного відродження.

Тогочасна філософська думка активно розвивалася у напрямі пошуку оптимальних варіантів суспільного розвитку. Серед української інтелігенції значної популярності набули філософські погляди західноєвропейських мислителів Й. Гердера, Г.В.Ф. Гегеля. Спираючись саме на їхні філософські системи, представник польських романтиків А. Міцкевич у роботі “Книги польського народу та книги польського пілігримства” створив концепцію польського месіанства, яке полягало у переконанні про вирішальну роль, історичну місію, яка випадає на долю власної нації і робить її обраною серед інших націй.

На цьому ґрунті на європейському континенті виникають одна за одною низка таємних організацій, що борються за національне та соціальне визволення своєї нації.

У 30-х роках XIX століття змінюються пріоритети й у внутрішній політиці Російської імперії. Новопризначений міністр народної освіти граф С. Уваров уважав, що шлях до зміцнення російської державності лежить через посилення трьох принципово важливих суспільних основ — самодержавства, православ'я, народності. Поява пропагандистського гасла “народності” символізувала не що інше, як новий наступ на права національних меншин в імперії та посилення процесу їх русифікації.

Причиною виникнення Кирило-Мефодіївського товариства, яке ідеологічно сформувалося на основі передових західноєвропейських філософських систем та ідей польського романтизму, стало загострення протистояння в Європі між силами абсолютизму і демократії та зростаючий тиск з боку влади імперії. Українська інтелігенція другої половини XIX століття організаційно згуртувалася, наслідуючи приклад європейських таємних організацій.

Основні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства було викладено в програмних документах, до яких належить “Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія”, відозви “Брати українці”, “Брати Великоросіяни і поляки” та “Книги буття українського народу”.

Провідна політична ідея вищеназваних документів – це об'єднання слов'янських народів у федерацію як засіб звільнення всіх поневолених слов'ян. У сфері суспільних відносин учасники Кирило-Мефодіївського товариства порушували питання про ліквідацію кріпацтва.

У цих документах, а також працях учасників товариства, чітко простежується ставлення членів Кирило-Мефодіївського товариства до питання ролі національної еліти в житті суспільства. Зокрема, з'ясовано, що під впливом ідей Й. Гердера, Й. Фіхте, Г.В.Ф. Гегеля були здійснені дослідження М. Гулака “Юридичний побут поморських слов'ян” та “Дві руські народності” М. Костомаровим. Пробуджене німецькими мислителями захоплення слов'ян власним родоводом, ідеєю зв'язку і приналежності до великої слов'янської родини набуває тут політичного характеру.

У розділі обґрунтовано, що учасники Кирило-Мефодіївського товариства М. Костомаров та М. Гулак, констатуючи той факт, що українці втратили національну еліту, вперше в українській політичній думці запропонували ідею безелітності української нації, як позитивну основу для подальшого її розвитку. Цей висновок мислителі обґрунтовували ознаками національного характеру українського народу. Саме вивчення особливостей існування будь-якого народу, сформованих традицій організації суспільного життя, з погляду цих мислителів є ключем розвитку та побудови майбутнього. У своїх наукових розвідках М. Костомаров (“Дві руські народності”) та М. Гулак (“Юридичний побут поморських слов'ян”) довели, що українцям ментально чужим є явище політичної еліти як виокремленого правлячого класу.

Підтримав позицію М. Костомарова та М. Гулака у своїх ранніх творах ще один учасник Кирило-Мефодіївського товариства – П. Куліш, але вивчення цієї проблеми дало йому творчий поштовх до того, щоб пізніше відійти від цієї ідеї. Натомість П. Куліш гостро поставив проблему формування власної національної еліти як з представників старих, русифікованих та полонізованих еліт, так і з інших соціальних верств шляхом виховання у кращих їх представників національного духу та національно-державницького мислення.

Продовжили розвивати ідею безелітності нації, слідом за вищеназваними членами Кирило-Мефодіївського братства, відомий історик В. Антонович та представник громадського соціалізму М. Драгоманов. Під впливом творчості М. Драгоманова ідею безелітності української нації в межах концепції “громадського соціалізму” підтримували також видатні вітчизняні мислителі другої половини XIX століття С. Подолинський, М. Павлик та І. Франко (у ранній період творчості останнього).

У розділі доведено, що мислителі егалітаристського напрямку (В. Антонович, М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Павлик, І. Франко) наділяли інтелігенцію лише функцією служіння народу та його просвіти, заперечуючи її право творити історію.

Подібний підхід до вирішення питання щодо подальшого розвитку українського суспільства був провідним у вітчизняній політичній думці XIX століття, оскільки вважалося, що українці повинні прагнути бути не просто безелітною нацією, а й спонукати власним прикладом всі інші народи до ліквідації будь-якої форми насильства та утворення всесвітнього союзу вільних особистостей і народів.

Саме ідея безелітності української нації як історичного факту і наявної переваги, яку підтримувала більшість українських мислителів другої половини XIX століття, стала однією із причин відвертої політичної слабкості провідної верстви України у визвольних змаганнях 1917 – 1920 років.

В той історичний проміжок часу Україна отримала реальний шанс здобути політичну незалежність. Проте національна еліта, яка була неготовою до виконання своєї місії та політично недосвідченою, не зуміла належним чином вплинути на народні маси, котрі виявилися дезорієнтованими, не змобілізованими, не здатними організовано виступити на захист власної державної незалежності.

Саме з цієї причини УНР зазнала поразки. Водночас необхідно відзначити, що сам факт створення Центральної Ради був безперечним здобутком. Своєю діяльністю вона, зрештою, поклала край поширеним сумнівам щодо факту існування українського народу як нації та його державницьких устремлень.

У третьому розділі “Проблема національної еліти в політичних поглядах мислителів другої половини XIX ст.” проаналізовано теоретичні позиції щодо вирішення питання, якою має бути провідна верства українського суспільства, які завдання стоять перед нею та шляхи її формування у політичній спадщині таких класиків української політичної думки, як Т. Шевченко, Г. Андрузький, П. Куліш, Т. Зіньківський, І. Франко (у пізній період його творчості), М. Міхновський.

У вітчизняній політичній думці другої половини XIX ст. поряд з ідеєю безелітності українського суспільства, як якісною характеристикою національної ментальності та основою подальшого розвитку нації, ставилося питання про необхідність формування власної національної політичної еліти.

Автором доведено, що у всіх вищеназваних мислителів із поняттям “інтелігенція” корелювалося поняття “національна держава”, тому що саме на національну еліту першочергово покладалося завдання сформувати державу. Національна еліта виступає головною передумовою української державності.

За переконаннями Т. Шевченка, національна еліта має формуватися з людей вольових, сильних духом, котрі будуть відстоювати інтереси нації, служити в ім’я Вітчизни. Справжня національна еліта, вважає мислитель, не володарює, а керує народом з його добровільної згоди.

Проаналізувавши роботи Т. Шевченка, можна визначити такі характерні ознаки політичної еліти, які виділяє мислитель: 1. Єдність з народом (поет чітко розумів, що без об’єднання нації, без національної солідарності визволення України ні національного, ані соціального не буде); 2. Чесність, справедливість; 3. Освіченість, знання історичної спадщини України, тому що, на думку Т. Шевченка, без історичної пам’яті ні людини, ні нації не існує і бути не може; 4. Національна свідомість, патріотизм. Національна еліта має бути найбільш послідовним носієм ідей патріотизму, вона покликана сконсолідувати українське суспільство на основі звернення до основ духу нації.

Провідна верства суспільства без деспотичної влади над співгромадянами, котра буде діяти в душі “нового і праведного закону”, – ось ідеал політичної еліти у розумінні Т. Шевченка. На основі зробленого аналізу творчої спадщини Г. Андрузького, можна твердити, що на його думку правляча верства має створюватися не лише із вищих станів, а й з пересічних громадян. Такий спосіб формування політичної еліти, не обмежений чітко визначеним соціальним станом, забезпечить представництво у її складі всіх суспільних класів не за причетністю до вищого стану, а “за заслуги”. Більше того, новосформована політична еліта в своїх діях повинна обмежуватися законом і приймати рішення, які не суперечать чинному законодавству та принципам права.

Аналіз пізнішої редакції роману “Чорна рада” переконливо засвідчує, що П. Куліш відходить від позиції безелітності нації, котра йому імпонувала в ранній період творчості, оскільки вважає, що без політичної еліти не можна витворити повноцінну державу. Більше того, на думку П. Куліша, суспільство, яке не має політичної еліти поступово перетворюється у натовп.

Дослідженням встановлено, що П. Куліш знаходить свій ідеал у правлінні “синів слов’янської родини” (князів Київської Русі) оскільки вони сприяли розбудові національної культури.

Шукаючи зразків для елітотворення, він також, знаходить деякі позитивні риси у російській еліті. Саме тому він і закликає українську інтелігенцію наслідувати приклад росіян, оскільки, на його думку, вони вміють пожертвувати власним заради загального, чого так бракує нашій соціальній верхівці. Адже, на переконання письменника, без створення справжньої національної еліти, яка діятиме на благо свого народу, українці ніколи не будуть мати “власного дому”, власної держави. Символічними взірцями для майбутньої еліти зображував П. Куліш Петра I і Катерину II. Мислитель у збірках “Хуторна поезія”, “Дзвін” показав їх як символи державників-культурників, образні спонуки до українського державотворення.

На основі аналізу праць Т. Зіньківського, справжня національна еліта повинна бути складовою частиною нації, відповідати перед нею й вести її, оскільки, на його думку, “ненаціональна інтелігенція” не може працювати на благо українського народу, сповідуючи зовсім інші культурні цінності. Провідна верства суспільства, на думку Т. Зіньківського, це люди, які б прагнули до розвитку рідної культури, здійснювали політику в інтересах народу.

За переконаннями І. Франка, найважливішими визначальними рисами провідної верстви суспільства є високий рівень освіченості та любов до Батьківщини, народу. Усі політичні змагання виявляться безуспішними, якщо вони не здійснюються в інтересах нації. А оскільки не всі люди наділені вищевказаними рисами, тому ідея безелітності української нації, яку він підтримував слідом за М. Драгомановим довгий час, не може бути реалізованою. Невід’ємною рисою національної еліти, на думку І. Франка, є також мужність, здатність підкорити особисті інтереси інтересам суспільним. Саме ці риси він бачить у Т. Шевченка. У статті “Темне царство”, аналізуючи поеми “Сон” і “Кавказ”, мислитель вказує, що, незважаючи на жорстку реакцію в Росії, Т. Шевченко, нехтуючи особистими інтересами, сміливо виступає проти “темного царства”, проти політики російського самодержавства, він наголошує, що зразок жертвності і є “велетнем духа”.

Саме справжня, сформована, свідома свого призначення, національна еліта, повинна, вивчивши весь передовий світовий досвід і пристосувавши його до українського політичного менталітету, розробити програму досягнення ідеалу майбутнього, яку зможуть сприйняти широкі верстви населення й втілити її на практиці.

Інший мислитель цього періоду М. Міхновський був переконаний, що настав час формувати нову національну еліту, яка спроможна взяти на себе відповідальність за майбутнє нації. І, як він твердить, саме це і відбувається з його сучасниками – людьми, в яких збуджена національна самосвідомість творами Т. Шевченка. Саме вони, на думку мислителя, забезпечать національне і соціальне визволення української нації. М. Міхновський увійшов в історію української політичної думки як один із перших засновників українського націоналістичного напрямку. Однак самостійницька ідея не знайшла на той час достатньої підтримки серед національної еліти, на яку так покладався мислитель.

Результат аналізу праць Г. Андрузького, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, М. Міхновського засвідчує, що для українського політичного мислення національна еліта – це непривілейована меншість суспільства, яка повинна мати особливі психологічні та соціальні риси.

Визначені мислителями другої половини ХІХ століття основні характерні ознаки національної еліти та критерії її формування справили значний вплив на формування елітистських концепцій мислителів ХХ століття, зокрема Д. Донцова та В. Липинського.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши зміст та еволюцію ідей національної еліти в українській політичній думці другої половини ХІХ століття можна дійти висновку, що саме в цей історичний період починають формуватися теоретичні основи як елітистських, так і егалітаристських концепцій.

Початок формуванню егалітаристських ідей в Україні поклато Кирило-Мефодіївське товариство, яке ідеологічно сформувалося на основі передових західноєвропейських філософських систем та ідей польського романтизму. Не останню роль у цьому процесі відіграла ідея історичної місії українського народу. Вона базувалася на переконанні, що українці внаслідок тривалого періоду бездержавності та через особливості національного характеру, є безелітною нацією. Більше того, найактивніші учасники вищезазначеної таємної організації (М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, П. Куліш у ранній період творчості) вважали, що безелітність української нації є основою для подальшого її перспективного розвитку, і українці, звільнившись від соціального гніту, мають спонукати власним прикладом усі інші народності до ліквідації всіх форм політичного й соціального насильства людини над людиною.

Подальшого розвитку ідея безелітності української нації набула в історичних розвідках В. Антоновича та лягла в основу теорії громадівського соціалізму”.

На думку таких представників “громадівського соціалізму”, як М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Павлик та І. Франко (в ранній період творчості останнього) інтелігенція в майбутньому повинна стати одним цілим з простим народом, попередньо забезпечивши йому умови існування і подальшого саморозвитку. В протилежному випадку вона може перерости в провідну пануючу верству суспільства, і, як наслідок, “з того повинно виробитись щось антинародне”.

Таким чином, українські мислителі егалітаристського напрямку заперечували право національної еліти бути самостійним суб’єктом історії. Провідна верства суспільства, на переконання М. Драгоманова, С. Подолинського, М. Павлика та І. Франка, може вплинути на ефективність соціального розвитку, але в подальшому не визначатиме його поступ. І лише “нижчі класи” є рушійною силою суспільного розвитку.

Більше того, мислителі досить детально висвітлили принципи суспільно-політичної організації в умовах безелітності. М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Павлик та І. Франко вважали, що основою такої організації має бути громада.

Ідея безелітності української нації була провідною у вітчизняній політичній думці другої половини ХІХ століття. І все ж поодинокі мислителі (Т. Зіньківський, І. Франко (в пізній період творчості) М. Міхновський, члени Кирило-Мефодіївського товариства Г. Андрузький, Т. Шевченко, П. Куліш) ставили питання про необхідність виховання справжньої політичної еліти нації, на яку покладали історичну місію побудови української державності.

Вони визнавали, що національна еліта в минулому зрадила народ через власне користолюбство, а тому вважали, що потрібно сформувати справжню національну еліту, яка спроможна виконати завдання розбудови української державності.

Г. Андрузький, Т. Зіньківський, П. Куліш, Т. Шевченко, І. Франко, М. Міхновський визначали такі риси, які повинні бути притаманними провідній верстві суспільства – як патріотизм, мужність, освіченість, служіння українському народові.

На думку вищезазначених мислителів, національна еліта за допомогою народу може створити нову суспільну реальність, втілити в життя національну ідею, проте вона повинна пам’ятати, що

сама є лише провідником свого народу, і її влада базується на визнанні масами її особливих елітарних рис та готовності служити загальній справі.

Представники елітистського напрямку наголошували, на тому що наявність розриву між інтелігенцією і народними масами, відсутність тенденцій до їхнього зближення є неприйнятним, а за певних обставин і небезпечним для подальшого становлення національної самосвідомості українців та формування державності. Національна еліта повинна бути складовою частиною нації, відповідати перед нею й вести її.

Еліта має стати провідною рушійною силою суспільного розвитку, перейматися потребами свого народу, спонукати його до активних дій у вирішенні назрілих проблем. Загалом піклування інтелігенції про інтереси та потреби нації є ознакою повноцінного існування національної еліти. Таким чином, мислителі елітистського напрямку української політичної думки другої половини XIX століття визнавали національну еліту поряд з народними масами повноцінним творцем історії.

Г. Андрузький, Т. Зіньківський, П. Куліш, Т. Шевченко, І. Франко, М. Міхновський не втрачали надії на те, що все-таки інтелігенція виховає в собі риси просвітника і провідника українського народу. Більше того, саме національна еліта, сконсолідувавши український народ, повинна, за його підтримки, сформувати українську державність.

Отже, можна зробити висновок, що в українській політичній думці другої половини XIX століття сформувалися дві протилежні позиції щодо ролі національної еліти в суспільно-політичному житті. Мислителі егалітаристського напрямку не визнавали ролі національної еліти як суб'єкта історії, наділяючи її лише функцією служіння простому народу, а то і взагалі заперечували її, а представники елітистського напрямку, навпаки, поклали на еліту завдання творення суспільного життя і насамперед – консолідацію українського суспільства в націю як соціальне ціле.

Однак, елітаристський напрям політичного мислення на початку XX століття не набув значного поширення не лише в масах, але й серед переважної більшості українських громадсько-політичних діячів.

Внаслідок цього, до революції 1917 року український народ підійшов непідготовленим, і передусім неготовою виявилася національна еліта. Провідна верства залишилася в переважній більшості в полоні соціалістичних ідей. На жаль, питання формування справжньої, національно свідомої, національної політичної еліти, що вирізняється у суспільстві насамперед своїми професійними та моральними якостями, не розв'язане і в сучасній Україні. Повернення до духовних надбань попередників дає змогу ефективніше вирішити це, все ще актуальне для нації та її майбутнього розвитку, питання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ідея безелітності української нації в політичних поглядах мислителів кінця XIX століття // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип.17. – С. 69 – 78.
2. Питання національної еліти в інтерпретації Тараса Шевченка // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип.18. – С. 83 – 92.
3. Еволюція ідеї національної еліти в політичних поглядах І. Франка // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип.32. – С. 239 – 250.
4. Ідеї національної еліти у політичних поглядах П. Куліша // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2006. – № 76 – 79. – С. 58 – 62.
5. Ідея безелітності нації в політичній спадщині М.Костомарова та М.Гулака // Дослідження світової політики. Зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип.35. – С. 165 – 172.
6. Питання національної еліти в інтерпретації Т. Зіньківського // Матеріали міжнар. наук. конф. “Людина – світ – культура. Актуальні проблеми філософських, політологічних та релігієзнавчих досліджень” (до 170-річчя філософ. фак-ту Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка) (20 – 22 квітня 2004 р. Київ.). – К., 2004. – С. 693.

7. Позиція М. Драгоманова щодо безелітності української нації // Матеріали міжнар. наук. конф. “Дні науки філософського факультету – 2005” (26 – 27 квітня 2005 р.): Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – С. 106
8. Т. Шевченко про роль освіти у формуванні національної еліти // Наук.-практ. конф. “Стан і перспективи розвитку освіти України в умовах євроінтеграції” (3 – 4 червня 2005 р. Біла Церква.). – Біла Церква, 2005. – С. 115.
9. Ідея безелітності нації в творчій спадщині В. Антоновича // Матеріали між нар. наук. конф. “Дні науки філософського факультету – 2006” (12 – 13 квітня 2006 р.) Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – С. 120.
10. Питання національної еліти в інтерпретації М. Павлика / . V держ. наук.-практ. конф “Аграрна наука – виробництву”, (23 – 25 листопада, 2006 р. Біла Церква). Тези доповідей . – Біла Церква, 2006. – С. 3

АНОТАЦІЯ

Мельник Л.М. Ідеї національної еліти в історії української політичної думки другої половини ХІХ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007.

У дисертаційній роботі досліджуються ідеї національної еліти в історії української політичної думки другої половини ХІХ ст. На основі аналізу праць українських класиків встановлено, що існувало дві основні політичні позиції мислителів зазначеного історичного проміжку часу: по-перше – це визнання безелітності нації як основи її перспективного розвитку, по-друге – це усвідомлення необхідності формування національної еліти як запоруки української державності. Розкрито особливості уявлення мислителів егалітариського напрямку щодо суспільно-політичної організації в умовах безелітності нації на принципах безкласового суспільства. Основою такої організації має бути громада. Громада, на думку цих мислителів – це добровільне об’єднання людей, над якими немає інституту політичної влади. Рішення будь-якого характеру приймає сам народ, тобто громада поєднує всі гілки влади і організовує власне життя на принципах безпосередньої демократії, а отже, не потребує виокремленої частини суспільства, що спеціалізується в галузі політичного управління – політичної еліти.

Виявлено зміст принципів формування, бажаних рис та ролі національної еліти в політичних поглядах українських мислителів елітистського напрямку другої половини ХІХ століття.

Ключові слова: національна еліта, безелітність української нації, інтелігенція, держава, українська політична думка.

АННОТАЦІЯ

Мельник Л.Н. Идеи национальной элиты в истории украинской политической мысли второй половины ХІХ ст. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2007.

Данная работа посвящена исследованию идей национальной элиты в истории украинской политической мысли второй половины ХІХ в. На основании анализа трудов украинских классиков было установлено, что существовали две основные политические позиции мыслителей отмеченного исторического периода: во-первых, – это признание безэлитности нации как основы ее перспективного развития, во-вторых, – это осознание необходимости формирования национальной элиты как залога украинской государственности.

Определены особенности представления мыслителями эгалитаристского направления общественно-политической организации на принципах бесклассового общества в условиях безэлитности нации. Основой такой организации должна быть громада. Громада, по мнению этих мыслителей, – это добровольное объединение людей, над которыми нет института политической

власти. Решение любого характера принимает сам народ, то есть громада соединяет все ветви власти и организует собственную жизнь на принципах непосредственной демократии, а следовательно, не нуждается в отдельной части общества, которая специализируется в сфере политического управления – политической элите.

Раскрыто содержание принципов формирования желаемых черт и роли национальной элиты в политических взглядах украинских мыслителей элитистского направления второй половины XIX века.

Установлено, что для Г. Андрузкого, Т. Шевченко, П. Кулиша, Т. Зинькивского, И. Франко, Н. Михновского национальная элита того времени – это непривилегированное меньшинство общества, которое наделено особенными психологическими и социальными качествами. Основные желаемые черты национальной элиты, выделяемые ими, это образованность, патриотизм, справедливость, знание истории Украины, (Т. Шевченко); готовность к служению своему народу (Г. Андрузкий); способность на самопожертвование во имя общего блага, аристократизм (П. Кулиш); любовь к народу (Т. Зинькивский); мужество, умение подчинить личные интересы интересам общественным, возможность понять и выразить интересы народных масс (И. Франко); национальное самосознание (Н. Михновский).

В работе раскрыто содержание принципов формирования национальной элиты. Она должна формироваться из “истинно полезных” представителей всех сословий (Г. Андрузкий). Т. Шевченко доказывал, что национальную элиту должны пополнять личности волевые, сильные духом, которые будут отстаивать интересы нации и служить во имя Отчизны. Для П. Кулиша чтобы принадлежать к национальной элите нужно выделяться не только личностными качествами, но и быть экономически обеспеченным. Самые большие шансы стать проводниками украинского народа имеют мелкие и средние помещики, которые и образованы, и в экономическом и социальном плане обеспечены. Идеалом национальной элиты в свое время И. Франко считал творческую личность, вооруженную научными знаниями, которая умеет сочетать науку и труд. Ключевые слова: национальная элита, безэлитность украинской нации, интеллигенция, государство, украинская политическая мысль.

SUMMARY

Mel'nyk L.M. The ideas of national elite in the history of Ukrainian political thought of the second half of the XIX century. – Manuscript.

The thesis on obtaining candidate's degree on political sciences, speciality 23.00.01. – theory and history of political thought. – Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, 2007.

The ideas of national elite in the history of Ukrainian political thought of the second half of the XIX century are researched in the thesis. Based upon the analysis of the Ukrainian classics' works it has been observed that 2 main essential political positions existed among the scholars of historical time period mentioned: firstly, it is the recognition of the fact of national elite absence – as the basis for its perspective development; secondly, it is the realization of the necessity for national elite formation as the condition for Ukrainian sovereignty.

The characteristic features of ideas of scholars who belonged to egalitarian direction concerning the social political organization in conditions of national elite absence based on the principles of the classless society have been explored.

The basis for such organization should be hromada. Hromada, as those scholars viewed it, is a voluntary union of people, having no institution of political authority over them. Decisions of any kind are made by the people themselves, which means that the hromada unites all branches of authority and arranges its own life based on the principles of direct democracy, thus does not need any separated part of society that specializes in the field of political elite/

The content of principles for national elite formation, its desired features and its role in political views of Ukrainian scholars of the second half of XIX century who belonged to the elitarian trend have been revealed.

Key words: national elite, absence of elite in Ukrainian nation, intelligentsia, state, Ukrainian political thought.

